

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2013 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2013

1

Vilnius 2014

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2013

1

Vilnius 2014

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

DARIUS STALIŪNAS

LIETUVIŲ NACIONALIZMAS IR SOSTINĖS PROBLEMA (XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA)

Gera žinoma, kad nacionalizmai dažniausiai pradeda reikšti pretenzijas į tam tikras teritorijas ir būsimas sostines tada, kai suformuluoja politinius tikslus¹. Paprastai būsimuoju tautinės valstybės centru „istorines tautas“ reprezentuojantys nacionalistai „renkasi“ istorinę sostinę². Šiuos kriterijus atitinka ir lietuvių nacionalizmas, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje suformulavęs politinės autonomijos, o vėliau nepriklausomos valstybės sukūrimo etnografinės Lietuvos teritorijoje, apimant ir Vilnių, tikslą. Tačiau Vidurio ir Rytų Europos nedominuojančių tautinių grupių nacionalizmų kontekste lietuviškas atvejis visgi yra išskirtinis. Lietuvių Vilniuje buvo labai mažai, o imperijos gyvavimo pabaigoje ir Vilniaus apylinkėse lietuvių kalba skambėjo retai.

Tiesa, iš karto reikia pasakyti, kad paskutiniais XIX a. dešimtmečiais lietuviškoje spaudoje jei ir kalbėta apie Vilnių, tai kaip apie lietuvių tautinio judėjimo centrą, o ne kaip apie būsimą sostinę. Be to, dėmesys Vilniui lietuviškos spaudos puslapiuose buvo menkas. Naujas tiek realaus lietuvių „ėjimo“ į Vilnių, tiek ir simbolinio jo užvaldymo etapas datuotinas XX a. pradžia. Vilniaus kaip sostinės idėjos suaktualinimas sietinas su lietuvių tautinio judėjimo politizavimu. Pirmąjį savo veiklos dešimtmetį (iki 1905 m. revoliucijos) nepriklausomos Lietuvos idėją kaip siekiamybę įvairiuose savo dokumentuose nuolat įrašydavo lietuvių socialdemokratai. XX a. pradžioje nepriklausomos valstybės sukūrimo tikslas aiškiai fiksuojamas lietuvių liberalų spaudoje bei Lietuvių (Lietuvos)

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (VAT–48/2012).

² Žodį „renkasi“ rašome kabutėse, nes dažnai nebuvo jokio rinkimosi, jei jį suprastume kaip pasirinkimą iš kelių galimybių. Paprastai nedominuojančių grupių nacionalizmams būsimos sostinės „pasirinkimas“ buvo tarsi savaime suprantamas (latviams – Ryga, lenkams – Varšuva ir t. t.).

demokratų partijos programose³. Politinės autonomijos, o vėliau ir nepriklausomos valstybės sukūrimo siekis lietuvių veikėjus neišvengiamai vertė konkretinti tos projektuojamos Lietuvos ribas ir sostinės klausimą. Tiesa, nei 1896 m. Lietuvos socialdemokratų partijos⁴, nei 1902 m. Lietuvių demokratų partijos programose Lietuvos sostinė nebuvo nurodyta, nors greičiausiai buvo numanoma ją esant Vilniuje. O štai 1905 m. dokumentuose ir vėlesnėse partijų programose jau aiškiai kalbama apie „Lietuvos autonomiją su Seimu Vilniuje“⁵. Taigi, atsiradę kiti politiniai projektai, kuriuose Vilnius taip pat matytas Lietuvos, tik jau ne etnografinės, bet apimančios visas buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) žemes, tapo papildomu akstinu ir lietuviams aiškiai deklaruoti savo pretenzijas į Vilnių.

Šiame straipsnyje pirmiausia analizuosime tokio sostinės pasirinkimo motyvus, identifikuosime problemas, su kuriomis susidūrė lietuvių nacionalistai, siekdami įgyvendinti šį tikslą; o straipsnį baigsime ieškodami atsakymo į klausimą, kaip lietuvių nacionalizmas tikėjosi šį tikslą įgyvendinti⁶.

Pasirinkimo motyvai

Su lietuvių istoriko Egidijaus Motiekos teiginiu, esą Vilniaus kaip modernios Lietuvos sostinės problema lietuvių nacionalizme praktiškai nesvarstyta⁷, galima sutikti tik iš dalies. Po 1905 m. revoliucijos tarp vieno iš lietuvių tautinių demokratų lyderio Antano

³Blinda [P. Višinskis], „Credo“. Kilk ir kelk!, *Varpas*, 1901, Nr. 5, p. 50; Revoliucionierius [V. Kapsukas], Politiskas Maskolijos judėjimas ir lietuviai, ten pat, 1903, Nr. 1, p. 12–13; Red., Senuosius metus baigiant, naujuosius pradėdami, *Ūkininkas*, 1904, Nr. 1, p. 7; R. Miknys, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*, Vilnius, 1995 (*Lietuvių Atgimimo istorijos studijos (LAIS)*, t. 10); R. Miknys, Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai, ten pat, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 179; R. Miknys, P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja, ten pat, p. 133–137.

⁴*Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos*, b. v., 1896.

⁵Lietuvių (Lietuvos) demokratų partijos programos žr.: R. Miknys, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*, p. 184–217; Tautiškosios lietuvių demokratų partijos programos projektas, *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius, 1990, p. 185; K. Bielinis, *1905 metai. Atsiminimai ir dokumentai*, Kaunas, 1931, p. 35; K. Bielinis, *Penktieji metai. Revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*, New Yorkas, 1959, p. 529; Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo programos projektas, *Draugija*, 1907, Nr. 1, p. 72.

⁶Bene svarbiausias darbas šia tema – Rimanto Miknio straipsnis, kuriame, daugiausia remiantis M. Rómerio pateiktais vertinimais, analizuojamas ginčas tarp lietuvių ir kitoms nedominuojančioms tautinėms grupėms atstovaujančių politinių jėgų atstovų diskusijas dėl Vilniaus priskyrimo kuriam nors tautiniam arealui: R. Miknys, Vilnius and the Problem of Modern Lithuanian Statehood in the Early Twentieth Century, *Lithuanian Historical Studies*, vol. 2, 1997, p. 108–120.

⁷E. Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius, 1996 (*LAIS*, t. 11), p. 87.

Smetonos ir lietuvių klerikalų vyko intensyvios diskusijos dėl *lietuviškos* Lietuvos centro, be to, kartais išpliekisdavo polemikos su kitas tautas reprezentuojančiais politikais. Tiek minėtose diskusijose, tiek ir kitomis progomis tuos motyvus dėl Vilniaus kaip modernios (tautinės) Lietuvos sostinės lietuvių nacionalizmo lyderiai suformulavo.

Svarbiausias lietuvių motyvas, skelbiant Vilnių Lietuvos sostine, buvo susijęs su siekiu pagrįsti istorinį ryšį tarp LDK ir modernios Lietuvos. Ypač aktualus jis tampa tada, kai suformuluojamas politinės autonomijos, o perspektyvoje ir tautinės valstybės tikslas. Vilnius – tai „Lietuvos lopšys“, didžiųjų kunigaikščių, su kurių vardais sietas aukso amžius, sostinė⁸. Lietuviai istorine tauta gali skelbtis tik deklaruodami ryšį su LDK, kurios akivaizdžiausias materialus „liudininkas“ buvo Vilnius⁹. Būtinybę skelbtis istorine tauta lietuvių visuomenės lyderiai stipriai jautė savo svarbiausioje konfrontacijoje, t. y. su lenkais, dalis kurių, ypač konservatyvios pakraipos veikėjai bei tautiniai demokratai, lietuvių tautinį judėjimą kildino tik iš „žemaičių liaudies“¹⁰.

Tuo pat metu Vilnius, ypač Aušros vartai bei prie miesto Verkiuose esančios Kalvarijos buvo svarbiausi viso krašto katalikų religiniai simboliai¹¹. Čia kasmet suplaukdavo tūkstančiai maldininkų, taip pat ir lietuvių. Kad ir kur lietuvių nacionalizmo lyderiai būtų nusprendę įkurdinti sostinę, Vilniaus kaip religinio traukos centro vaidmuo niekur nebūtų dingęs. Praktiniu požiūriu sostinę įkurdinti kitur buvo pavojinga, nes, lietuvių nacionalizmo lyderių supratimu, tų piligriminėlių kelionių metu lietuviai maldininkai patektų lenkų kunigų įtakon. Tuo tarpu simboline prasme miestą, jau esantį tam tikru – šiuo atveju – religiniu centru, tarsi ir buvo lengviau paversti dar ir kitokiu, t. y. nacionaliniu centru.

Tačiau lietuvių nacionalizmui Vilnius buvo svarbus ne tik savo simboliniu kapitalu, bet ir dėl gana pragmatinių sumetimų. Vilnius – didžiausias Šiaurės Vakarų krašto¹² (istorinės Lietuvos) miestas – argumentavo vienas iš lietuvių dešinėsios pakraipos lyderių A. Smetona – tai „didžiausias politikos, mokslo, meno, dailės, švietimo, prekybos ir pramonės vidurys“, būtent čia galima tikėtis universiteto įsteigimo¹³. Kaip dar 1906 m. rašė žymus XX a. pradžios Lietuvos visuomenės veikėjas, vienas iš vadinamojo kraštiečių

⁸ Už ką mes lenkams turime būti dėkingi arba nedėkingi?, *Varpas*, 1892, Nr. 1, p. 3. Taip pat žr.: K. L., Revoliucijos metai Lietuvoje, ten pat, 1905, Nr. 11–12, p. 111; –b a–, Vilnius, kaip lietuvių tautos centras, *Rygos garsas*, 1910, Nr. 49. Panaši argumentacija buvo pateikta ir latvių laikraštyje „Dzimtenes Vēstnesis“. Mums svarbu tai, kad tą publikaciją perspausdino lietuvių laikraštis „Rygos garsas“: –b a–, Vilnius, kaip lietuvių tautos centras, *Rygos garsas*, 1910, Nr. 49.

⁹ A. S m e t o n a, Vilnius – Lietuvos širdis, *Vilties Kvieslys*, 1907.

¹⁰ Plačiau apie lenkų požiūrį į lietuvius žr.: K. B u c h o w s k i, *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko–litewskich w peirwszej polowie XX wieku*, Białystok, 2006.

¹¹ A. S m e t o n a, min. veik.

¹² Šiaurės Vakarų kraštas apėmė šešias gubernijas: Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliavo.

¹³ A. S m e t o n a, min. veik.; A. S m e t o n a, Kur Lietuvos centras?, *Viltis*, 1910, Nr. 139. Taip pat žr.: K. L. [], Revoliucijos metai Lietuvoje, *Varpas*, 1905, Nr. 11–12, p. 111.

judėjimo lyderių Mykolas Rōmeris, tas, kuris valdo Vilnių, tas kontroliuoja ir visą kraštą¹⁴. Šis krašto „sostinės“ argumentas buvo svarbus keliais aspektais. Pirmiausia dėl įvairių institucijų gausos čia lietuviams, pirmiausia – inteligentams, lengviau gauti darbą. Antra, čia sukonzentruoti pagrindiniai krašto resursai, todėl reikia būti arčiau jų. Paprasčiau tariant, tai yra galios centras, ir įsitvirtinimas jame reiškia ir įtaką krašto raidai.

Dar vienas pragmatinis motyvas lietuviams užvaldyti Vilnių buvo susijęs su tuo, kad lietuviškojo nacionalizmo požiūriu, Vilniaus gubernijoje, ypač pietinėje ir rytinėje jos dalyje, buvo daug nutautintų lietuvių. Atsisakyti Vilniaus kaip (potencialaus) lietuviškojo forposto buvo tolygu atsisakyti ir siekio „sugrąžinti“ tuos lietuvius pagal kilmę į lietuvių tautą¹⁵.

Tyrinėtojai, besilaikančiam konstruktyvistinės nacionalizmo paradigmos, tokio motyvų aiškinimo pakaktų, o etnosimbolistas dar turėtų klausti, ar nebuvo taip, kad lietuvių etnokultūroje Vilnius buvo tapęs svarbia simboliškai figūra dar iki „Aušros“. Iš retų šaltinių, galinčių nedviprasmiškai patvirtinti šią tezę, išskirtinas lietuvių socialdemokrato Kipro Bielinio liudijimas:

Vilnius į mano sąmonę buvo įjęs kaip pasakų miestas. Iš kur jis toks mano vaizduotėje buvo atsiradęs? Teisybė, buvau daug girdėjęs apie šį miestą iš tėvo vaizdžių pasakojimų; buvau skaitęs padavimus apie Lizdeiką ir Šventojo rago klonį. <...> Mano atmintyje nuo vaiko dienų buvo neišdilę mūsų krašte apie Vilnių dainuojamos dainos vaizdai. <...> Mūsų krašto žmonės su Vilniū ūkinių santykių neturėdavo, bet šio miesto vardas buvo žinomas iš dainų ir pasakojimų ir čia jis skendėjo padavimuose¹⁶.

Kaip teigia Jonas Basanavičius, iš lietuviškų topografinių vardų tik Vilnius sutinkamas įvairių Lietuvos regionų dainose, ir sutinkamas dažnai¹⁷. Be to, vadinamieji aušrininkai („Aušros“ leidėjai) nepradėjo konstruoti modernaus lietuviškojo pasaulio tuščioje vietoje. Gerai žinomas jų žavėjimasis XIX a. vidurio lenkiškai rašiusių Lietuvos patriotų Juozapo Ignato Kraševskio (Józef Ignacy Kraszewski) ar Teodoro Narbuto (Theodor Narbutt) darbais. Pastarųjų puoselėtame Lietuvos (kad ir kitokios, nei ją modeliavo modernūs lietuvių nacionalistai) vaizdinyje svarbi vieta teko ir istorinei sostinei – Vilniui.

Tačiau lietuvių nacionalizmas, siekdamas įgyvendinti šį siekį, susidūrė su keliomis rimtomis problemomis: etnodemografinė situacija mieste ir lenkų, rusų, baltarusių bei žydų opozicija.

¹⁴ M. R o m e r, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906, s. 9.

¹⁵ „Nuo įsigalėjimo lietuvių Vilniuje pridera visa Vilniaus gubernijos lietuvių gyvybė“, rašė A. Smetona: A. S m e t o n a, *Kur Lietuvos centras?*, *Viltis*, 1910, Nr. 139.

¹⁶ K. B i e l i n i s, min. veik., p. 18.

¹⁷ Jonas B. Birštonas [Jonas B a s a n a v i č i u s], *Vilnius lietuvių dainose*, Vilnius, 1925, p. 40.

Lietuviškoji Vilniaus miesto tautinės statistikos interpretacija

Jau pačioje lietuvių tautinio judėjimo pradžioje jo gretose pasigirdo optimistinių balsų apie lietuviams esą palankią Vilniaus gyventojų tautinę sudėtį. Dar 1884 m. „Aušroje“¹⁸ vienas aktyvesnių lietuvių visuomenės veikėjų M. Davainis-Silvestraitis tvirtino:

Vilnius, sostapilis Lietuvos turįs baisiai daug atminimų iš mūsų praeitinės, nėra su visu prapuolęs dėl mūsų. Norints ten viešpataujanti kalba yra lenkiška ir žydiška, o prie to dar maskoliška, vienok visi mažne katalikai prisiskaito save prie lietuvių. Lenkiškai kalbantieji katalikai džiaugiasi iš dvasiškos Lietuvos kilimo ir sako, kad lietuviškoji kalba yra kalba jų sentėvių.¹⁸

Tačiau šie optimistiniai vertinimai greitai susidūrė su lietuviams skaudžia realybe: pagal 1897 m. atliktą pirmąjį Visuotinį Rusijos imperijos gyventojų surašymą, asmenų, nurodžiusių, kad jų gimtoji kalba yra lietuvių, buvo tik apie tris tūkstančius, kas sudarė 2,1 % visų miesto gyventojų. Imperijos gyvavimo pabaigoje buvo nemažai miestų, kur lietuvių buvo gerokai daugiau: Rygoje – daugiau kaip 35, Peterburge – 30, Liepojoje – apie 15 tūkst.¹⁹

Istoriografijoje jau buvo nurodytos lietuvių „neėjimo“ į Vilnių priežastys: Šiaurės Vakarų krašto „sostinėje“ stambių pramonės įmonių kūrėsi nedaug, o mažesnėms pakako ir nuskurdusių amatininkų, kurie neretai kaip geriau įgudę ir išprusę vertinti labiau nei beraščiai valstiečiai²⁰. Todėl lietuvių „darbo emigracija“ kryo į kitus Rusijos imperijos miestus bei užsienio šalis.

Lietuvių tautinio judėjimo lyderiams buvo sunku susitaikyti su oficialiosios statistikos skaičiais. Vėlesni tautinės statistikos duomenys taip pat vargu ar galejo lietuvius nuteikti optimistiškai. 1908 m. tautininkų „Viltis“ prognozavo, kad asmenų, pageidaujančių pridėtinių pamaldų lietuvių kalba Vilniuje, iš viso užsirašys tik apie 2100²¹, o 1909 m., pagal valdžios surinktus duomenis, lietuvių buvo 3,96 % visų miesto gyventojų²². Tad nenuostabu, kad lietuvių visuomenės veikėjai pateikė savitą šių statistinių duomenų interpretaciją.

Lietuviškoji interpretacija skelbė, kad oficialioji statistika yra nepatikima, nes nemažai Vilniaus lietuvių yra tautiškai nesusipratę, kiti nedrįsę prisipažinti esą lietuviai,

¹⁸ Veversis [M. Davainis-Silvestraitis], Vilnius, *Auszra*, 1884, Nr. 10, 11, p. 374. „Varpe“ 1895 m. rašyta, kad apie pusė Vilniaus katalikų moka lietuvių kalbą: Vilnius, *Varpas*, 1895, Nr. 91–92, p. 51.

¹⁹ L. Truskas, Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, 1961, t. 1 (10), p. 79.

²⁰ В. Меркис, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.*, Вильнюс, 1969, с. 368–369. Šią problemą fiksavo ir mūsų jau ne kartą minėtas K. Bielinis: K. Bielinis, min. veik., p. 213.

²¹ Vilniaus lietuvių surašymas, *Viltis*, 1908, Nr. 131.

²² V. Merkyš, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius, 2006, p. 97, 20 lentelė.

ir iš tiesų lietuvių yra mažiausiai kelis kartus daugiau, nei liudija oficialioji statistika²³. Anot A. Smetonos, remtis tautine statistika, ypač gyventojų apklausomis apie jų gimtąją kalbą, negalima, nes lietuviai dar yra tautiškai nesusipratę; mokėdami kelias kalbas, jie vieną kartą gali užsirašyti kaip lietuviai, kitą – kaip lenkai etc. Kur kas patikimesnis metodas – etnografinis, kuris tautinę gyventojų priklausomybę leidžia nustatyti pagal tam tikrus objektyvius kriterijus („gyventojų papročius, dainų melodijas, trobų statymo būdą, senovės įrankių pavadinimus, kryžių ir iš viso liaudies meno tipus“)²⁴. Todėl lietuvių visuomenininkai taip mėgo rusiškus XIX a. etnografinius žemėlapius, kuriuose Vilnius patekdavo į etnografinės Lietuvos teritoriją²⁵. Lenkų, kurie neretai lietuviškuose tekstuose rašyti kabutėse, tuo pabrėžiant jų tariamą lenkiškumą, etninę lietuvišką kilmę esą rodo ir jų lietuviškos pavardės²⁶. Vilniaus etnografinis lietuviškumas dar buvo grindžiamas ir XIX a. pirmos pusės tautine statistika, pagal kurios duomenis, lietuviai sudarė didžiąją miesto katalikų dalį, o lenkų buvę visai mažai²⁷. Norint „susigrąžinti“ tuos nutautusius lietuvius, reikėjo atlikti neregėto masto užduotį – įgyvendinti savotišką tautinę revoliuciją.

Suprantama, kad paneigti oficialiosios statistikos duomenis bandyta ideologizuotose diskusijose, bet tai niekaip negalėjo pakeisti konkrečių žingsnių, būtinų lietuvių įsitvirtinimui Vilniuje. Be to, lietuvių situaciją komplikavo dar ir realių sąjungininkų kovoje už etnografinės Lietuvos su sostine Vilniuje nebuvimas.

Vilne, Wilno, Вильна, Вільня

Pagal jau minėtą 1897 m. Visuotinį Rusijos imperijos surašymą, Vilniuje žydų buvo 40 %, lenkų – 30,9 %, rusų – 20 %, baltarusių – 4,2 %²⁸, ir nė vienai iš šių grupių *lietuviško* Vilniaus idėja neatrodė patraukli.

²³ Lapas [], Vilnius, *Ūkininkas*, 1899, Nr. 2, p. 32; *Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose. Lietuvių raštas, paduotas Jo Šventenybei Pijui X. Popiežiui ir visiems S. R. katalikų bažnyčios Kardinolams*, Kaunas, 1906, p. 12–13; M. Dovoina-Silvestravičius, Padėkite Vilnių atgauti, *Šaltinis*, 1907, rugpjūčio 6 (liepos 24 d.), Nr. 32, p. 499; Vilniaus lietuvių surašymas, *Viltis*, 1908, Nr. 131; Dzūkai, Taigi rūpinkimės mūsų statistika, ten pat, 1914, Nr. 6; L. [], Lenkiškosios gegužinės pamaldos Ryme, ar lietuviškosios Vilniuje?, ten pat, nr. 97.

²⁴ A. Sm. [A. Smetona], Skaitmenų šviesoje, *Vairas*, 1915, Nr. 2, p. 25–26. Tokia pat problema esą yra ir su Vilniaus gubernijos lietuviais, mokančiais kelias kalbas: Iš Lietuvos. Korespondencijos. Iš Vilniaus gubernijos, *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 8, p. 93.

²⁵ A. Sm. [A. Smetona], Lietuvos etnografijos ribos, *Vairas*, 1914, Nr. 16, p. 2–8.

²⁶ D-ras B a s a n a v i č i u s, Vilniaus lietuvių ir „lenkai“ statistikos šviesoje, *Viltis*, 1908, Nr. 127.

²⁷ Kauno ir Vilniaus gubernijų vietinei gyventojai, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 79; D-ras B a s a n a v i č i u s, Vilniaus lietuvių ir „lenkai“ statistikos šviesoje, *Viltis*, 1908, Nr. 127. Plačiau apie XIX a. pirmos pusės tautinę statistiką žr.: V. S i r u t a v i č i u s, Tautiškumo kriterijai multietninių visuomenių statistikoje. XIX a. vidurio Lietuvos pavyzdys, *Lietuvos istorijos metraštis 1998*, Vilnius, 1999, p. 74–85.

²⁸ Tiesa, reikia pabrėžti, kad fiksuojamas buvo ne „tautiškumas“, bet „gimtoji kalba“.

Imperinei valdžiai ir jos adeptams Vilnius (*Вильна*) buvo Šiaurės Vakarų krašto administracinis centras, LDK, kuri pagal XIX a. pirmoje pusėje sukonstruotą istorijos koncepciją buvo rusų valstybė, sostinė. Tad nenuostabu, kad ypač po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo, keičiant gatvių vardus, statant cerkves ar paminklus „rusų reikalo“ gynėjams (Vilniaus generalgubernatoriui Michailui Muravjovui²⁹, carienei Kotrynai II), visaip stengtasi akcentuoti rusišką miesto pobūdį. Nors politinė praktika gana aiškiai rodė, kad pati imperijos valdžia suvokė nepajėgianti Vilnių iš lenkiškos kultūros centro paversti rusišku³⁰, tačiau pripažinti to nesirengė nei valdžios atstovai, nei jiems prijautę rusų visuomenės veikėjai. Greta lenkų daugiausia nerimo valdininkams kėlė žydai. XX a. pradžios Bundo spaudoje rašyta apie Vilniaus garnizone sklindančias kalbas, kad reikės malšinti „maištą“, nes „lenkai ir žydai nori iš rusų atimti Vilnių“³¹. Lietuvius tokioje Vilniaus gyventojų tautinėje konsteliacijoje imperijos valdininkai pastebėdavo gerokai rečiau.

XX a. modernios (etnografinės) Lietuvos su Vilniumi idėjos pagrindiniai kritikai buvo lenkų politikai. Vilnius XX a. pradžios lenkiškame diskurse buvo tapęs lenkų kultūros miestu. Lenkiškumo žymė čia esą paliko Vilniaus universitetas, garsieji XIX a. lenkų literatai bei menininkai. Nė vienai iš XX a. pradžioje Lietuvoje veikusių lenkų politinių srovių (tautiniams demokratams, demokratams, socialistams, konservatoriams, kraštiečiams) nebuvo priimtina etnografinės Lietuvos autonomijos (vėliau – nepriklausomybės) idėja. Visos jos, kad ir skirtingai įsivaizduodamos būsimus santykius su etnine Lenkija, prioritetą teikė *istorinės* Lietuvos teritorinės autonomijos (valstybingumo) projektams³². Lenkų publicistai, pirmiausia – endekai bei demokratai, į klausimą „kam priklauso / turi priklausyti Vilnius?“ atsakydavo remdamiesi *tautiniais* ir *istoriniais* argumentais. Netgi tie lenkų publicistai, kurie pripažindavo, kad Vilniuje lietuvių yra daugiau nei du procentai, lietuvius šiame mieste vis tiek laikė kiekybiškai marginalia grupe³³. Kadangi žydus būdavo nesunku „pamiršti“, tai Vilnius, pirmiausia endekų tekstuose, nesunkiai virsdavo lenkų / lenkišku miestu³⁴. Tiesa, retorikos lygmenyje lietuviams Vilniuje buvo „rezervuota“ vieta (kaip ir kitoms tautinėms grupėms). Pagal lenkišką interpretaciją – Vilniaus apylinkės yra lenkiškai baltarusiškos, o, atsižvelgus į dar menką baltarusių tautinę savimonę,

²⁹ Th. R. Weeks, Monuments and memory: Immortalizing count M. N. Muraviev in Vilna, 1898, *Nationalities papers*, Vol. 27, No. 4, 1999, p. 551–564.

³⁰ Tokios tezės iliustracija galėtų būti imperinės valdžios baimė Vilniuje įsteigti net ir rusišką universitetą, nes prognozuota, kad jame greit lenkai užgožtų rusus.

³¹ Вильно, *Последние известия*, 1903, № 133.

³² Paminėtos lenkų politinės srovės turėjo skirtingas būsimos Lietuvos santykių su Lenkija vizijas, bet tai jau kita tema.

³³ P. Zubowicz, O obecnym stanie posiadania ludu litewskiego, *Praca*, 1909, nr 7, s. 23; L. Wasilewski, *Litwa i Białoruś. Przeszość–teraźniejszość–tendencje rozwojowe*, Kraków, [1912], s. 255.

³⁴ J. Obst, Historia a zycie, *Kurjer Litewski*, 1912, nr 116.

juos, pirmiausia – katalikus, priskirdavo prie lenkų³⁵. Tokiu būdu Vilniaus apylinkės virto lenkiškomis, taigi nepatenkančiomis į *lietuviškos* Lietuvos teritoriją³⁶. Be to, ir istoriškai Vilnius laikytinas lenkišku miestu, nes, pavyzdžiui, XVI bei XVII a. Vilniaus magistrato knygose visų amatininkų pavardės esą buvę lenkiškos bei rusėniškos, be to, ir Vilniaus vardo kilmė slaviška³⁷.

Nors baltarusių tautinis judėjimas XX a. pradžios lietuviškoje periodikoje nebuvo įvardijamas kaip keliantis pavojų politiniams lietuvių siekiams, taip pat ir kovoje dėl Vilniaus, o kartais net kalbėta apie galimybę taikiai koegzistuoti istorinėje Lietuvos sostinėje³⁸, tačiau nuo pat 1905 m. revoliucijos lietuvių politikams jau buvo aišku, kad baltarusių tautinis judėjimas, kuris tuo metu buvo pradinėje fazėje, ilgainiui taps dar viena kliūtimi, norint įgyvendinti politinį etnografinės Lietuvos projektą. Nors ir „vėluojantis“, baltarusių tautinis judėjimas visgi buvo tipiškas nedominuojančių Vidurio ir Rytų Europos tautų nacionalizmas, rėmėsis etnolingvistine tautiškumo samprata. Baltarusių nacionalistai Baltarusiją suvokė kaip teritoriją, kurioje dominuoja baltarusiškai kalbantys gyventojai³⁹, ir pagal jų sampratą Vilnius atsidurdavo įsivaizduojamos Baltarusijos teritorijoje. XX a. pradžios viešuose debatuose tas etnografinės Lietuvos ir etnografinės Baltarusijos „persidengimas“ dar nebuvo tapęs aršių ginčų tema, nes baltarusių tautinis judėjimas buvo silpnas ir nemažai jo lyderių pirmame etape norėjo pasiekti *istorinės* Lietuvos autonomiją, kurios rėmuose stiprėtų baltarusių tautinis susipratimas, kas ateityje leistų siekti ir jau etnografinės Baltarusijos autonomijos⁴⁰. Todėl baltarusių veikėjai Vilniuje norėjo matyti ne kurios nors vienos tautos dominavimą, bet viso krašto, t. y. visų tautų, centrą⁴¹, ir niekaip negalėjo sutikti su lietuvių iškelta politine etnografinės Lietuvos idėja, kuri, jų supratimu, dalijo Baltarusiją į dvi dalis ir neteisėtai priskyrė Vilnių prie Lietuvos, o ne prie Baltarusijos⁴².

Rusijos žydų politinių partijų programose XX a. dominavo įvairūs personalinės, o ne teritorinės autonomijos, kuri turėtų būti įgyvendinta demokratizavus Rusijos imperiją,

³⁵ N. O g o ņ c z y k, Stosunki etnograficzne na Litwie, *Goniec codzienny*, 1910, nr 35.

³⁶ L. W a s i l e w s k i, min. veik., p. 255. Tokios pozicijos laikėsi ir Józefas Piłsudskis: A. V y š n i a u s k a s, Lietuvos socialdemokratijos politinė transformacija 1898 metais, *LAIS*, t. 3, p. 108.

³⁷ I. Ś w i e t l i ņ s k i, Mały feljeton. Wiosna wszechwładna, *Kurjer Litewski*, 1915, nr 147.

³⁸ Dėl Vilniaus, *Viltis*, 1909, Nr. 1.

³⁹ A. У н у ч а к, „*Наша ніва*“ і беларускі нацыянальны рух (1906–1915 гг.), Мінск, 2006, с. 70–71.

⁴⁰ A. У н у ч а к, *Наша Нива* и белорусское национальное движение начала XX в., *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 12 (2011), p. 172–180.

⁴¹ Vilniaus reikšmė mūsų krašte, *Lietuvos žinios*, 1914, Nr. 80. Čia perpasakotas straipsnis iš „Večerniaia gazeta“.

⁴² M. R ö m e r i s, *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius, 2005, p. 205; M. R ö m e r, Lietuva karo akivaizdoje, *Baltos lankos*, Nr. 3, 1993, p. 215; R. M i k n y s, Vilnius and the Problem of Modern Lithuanian Statehood in the Early Twentieth Century, p. 114.

projektai, todėl iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios žydų publicistams nebuvo įdomios diskusijos apie Vilniaus priskyrimą vienai ar kitai tautinei teritorijai. Be to, lietuviai kaip valstietiška tauta apskritai sulaukdavo mažai dėmesio „Žydų gatvėje“. Išimtis buvo tik lietuvių dominuojama Kauno gubernija, kurioje rinkimų į Rusijos dūmas metu nusistovėjo tradicija sudaryti lietuvių ir žydų rinkiminį bloką. Žydų publicistikoje klausimas, kam priklausau Vilnius, pradėtas kelti Pirmojo pasaulinio karo metais.

Nieko gero lietuviams nežadėjo ir tuo metu Romanovų imperijoje pagrindyje veikusios ir Lietuvoje neįtakingos Rusijos socialdemokratų darbininkų (bolševikų) partijos vadovų samprotavimai. Šios partijos lyderis Vladimiras Uljanovas (Leninas) viename ginče su kita garsia kairiųjų lydere Roza Luxemburg bandė įrodinėti, kad tautinė Lietuvos autonomija Rusijos imperijos sudėtyje yra galima, tereikia imti tik tas apskritis, kur lietuviai sudaro daugumą, o ne keturias gubernijas (Vilniaus, Kauno, Gardino bei Suvalkų), kaip siūlė R. Luxemburg. Tačiau tas tikras ar tariamas Lenino palankumas tautinei Lietuvos autonomijai būtų tikrai nepatikęs lietuvių visuomenės veikėjams, nes bolševikų vadovas siūlė iš visos Vilniaus gubernijos į tokią autonominę Lietuvą įtraukti tik vieną Trakų apskritį, „kurioje lietuviai sudaro daugumą“⁴³.

Taigi lietuviams Vilniuje, o plačiau žiūrint ir visoje Lietuvoje, sunkiai sekėsi rasti sąjungininkų kovoje dėl politinės etnografinės Lietuvos su sostine Vilniuje idėjos įgyvendinimo.

Kaip tikėtasi įgyvendinti idėją?

XX a. pradžioje lietuvių nacionalizmo lyderiai įdėjo daug pastangų tiek paversdami Vilnių lietuvių tautinio judėjimo centru⁴⁴, tiek ir diegdami jo vaizdinį masėse (geografinės vadovėliuose, žemėlapiuose, poezijoje, viešose akcijose, kaip antai ginant Gedimino kalną, kad ten nebūtų įrengtas vandens rezervuaras). Kai kurių tautinio sąjūdžio veikėjų nuomone, ta lietuvių veikla Vilniuje nuteikė optimistiškai. Tačiau nepaisant visos šios veiklos, miestas taip ir liko žydiškai lenkiškas. Lietuvių įtaką labai gerai iliustruodavo rinkimai į Rusijos dūmas Vilniaus mieste, kai lietuvių kandidatai surinkdavo keliolika ar

⁴³ В. И. Ленин, *Полное собрание сочинений*, т. 24: *Сентябрь 1913 – март 1914*, Москва, 1961, с. 146. Vėliau vienas iš Lietuvos komunistų partijos vadovų Zigmantas Angarietis liaupsino šį Lenino tekstą, nepastebėdamas, kad Vilnius, pagal bolševikų vado logiką, būtų atsidūręs už Lietuvos ribų: Z. A. [Z. Angarietis], Leninai ir Lietuvos autonomija, *Kibirkštis*, 1924, Nr. 1, p. 34–36.

⁴⁴ Konkretūs lietuvių žingsniai, siekiant įsitvirtinti Vilniuje, būtų jau atskira tema. Kai kurie šios problemos aspektai istoriografijoje jau buvo aptarti: Th. R. Weeks, *Creating Lithuanian Patriotism in a Polish–Jewish City: The Wilno/Vilnius Lithuanian Press, 1904–1922*, *Formuły patriotizmu w Europie Wschodniej i Środkowej od Nowożytności do współczesności*, ed. by A. Nowak, A. A. Zięba, Kraków, 2009, s. 251–263.

keliadešimt balsų, o štai lenkų tautinių demokratų kandidatas rinkimuose į IV dūmą – gerokai daugiau kaip penkis tūkstančius⁴⁵. Vilniaus gubernijos rinkimuose į visas keturias Rusijos dūmas lietuviams nepavyko išrinkti nė vieno savo atstovo.

Bet koks ne išorine jėga, bet daugiau ar mažiau demokratinis tos autonominės teritorijos ar netgi nepriklausomos valstybės ribų nustatymas, turint omenyje ką tik minėtas silpnas lietuvių pozicijas istorinėje sostinėje, taip pat ir Vilniaus gubernijoje, galėjo baigtis lietuviams nepalankiai. Nėra abejonės, kad lietuviai tokią galimybę numatė. Štai kaip 1906 m. rašė tuomet įtakingiausias lietuvių laikraštis:

Reikalavome Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, neatsižvelgdami į tą, kad Vilniaus miesto ir jo apylenkių gyventojai iš dalies yra svetimtaučiai iš dalies–gi ištautėjusieji lietuviai, kuriems etnografiškos Lietuvos reikalai mažai rūpi, susipratusių gi lietuvių sulyginant su svetimtaučiais yra vos saujelė pačiame Vilniuje. <...>. Kaipgi galės būti seimas Vilniuje, jeigu daugumas Vilniaus gyventojų nesutiks priklausyti prie Lietuvos autonomijos, o panorės, paimkime, būti Baltgudijos sostapile. <...> Jeigu Vilniaus atstovai į Dumą bus tokie, kaip pernai buvo, tai Lietuvos autonomija tautiškose ribose su seimu Vilniuje stačiai bus neįvykdoma. Reikės tuomet arba visiškai išsižadėti Lietuvos autonomijos, arba sutikti su nuomone tų, kurie reikalauja Lietuvos autonomijos istoriškose ribose, arba ant galo dar labiau susiaurinti Lietuvą ir išsirinkti kitą vietą seimui – jau ne Vilnių⁴⁶.

Atsižvelgdami į tokią etnodemografinę situaciją, lietuvių klerikalai siūlė modernios Lietuvos centru laikyti Kauną, buvusį etnografinių lietuvių žemių centre⁴⁷. Visgi lietuvių tautinio judėjimo programoje ši „Kauno alternatyva“ nenurungė Vilniaus.

Lietuvių socialdemokratai išsivadavimą iš Rusijos imperijos įsivaizdavo kaip bendros pavergtų tautų, pirmiausia – darbo liaudies, kovos rezultatą⁴⁸. Kadangi LSDP programose bei veikloje dominavo socialiniai bei ekonominiai klausimai, tai Vilniaus ar visos Lietuvos daugiatautiškumas jiems nebuvo tokio lygmens problema kaip kitoms lietuvių tautinio judėjimo srovėms, kitaip tariant, nemanyta, kad skirtinga darbininkų vartojama kalba gali sutrukdyti jiems susitarti dėl svarbiausių politinių tikslų. Pradinėje

⁴⁵ K. [ ], Delei rinkimų Vilniuje, *Lietuvos žinios*, 1912, Nr. 116.

⁴⁶ P. Z o n i s [St. Stakelė], Lietuvos autonomija ir lietuviai–rytiečiai, *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 277. Šio straipsnio autorius – kunigas Stanislovas Stakelė buvo vienas aršiausių kovotojų už lietuvių kalbos teises Vilniaus vyskupijos bažnyčiose.

⁴⁷ D. S t a l i ū n a s, Kauno vizija XX a. pradžioje, *Darbai ir dienos*, 1997, Nr. 4, p. 59–64.

⁴⁸ Susivaziavimas L. S. D. P., *Darbininkų balsas*, 1902, Nr. 3, p. 2–3; S. P. [A. Janulaitis], Nepri gulminga Lietuva, *Darbininkų kalendorius 1904 metams*, Londonas, 1904, p. 49. Čia kalba eis tik apie tuos LSDP veikėjus, kurie pasisakė už Lietuvos atsiskyrimą nuo Rusijos ir nepriklausomos valstybės sukūrimą kaip visiškai savarankiškos ar (kon)federacijoje su kitomis valstybėmis.

veiklos stadijoje Vilniuje lietuvių socialdemokratai savo agitaciją vykdė daugiausia lenkų kalba, nes lietuviškai kalbančių darbininkų beveik nebuvo⁴⁹. Lenkiškai kalbantys darbininkai laikyti etniniais, tik sulenkėjusiais lietuviais, ką esą liudija bendri jų ir lietuviškai kalbančių darbininkų interesai, bendra praeitis ir net „pats žmonių kraujas ir būdas“. Papildomas argumentas buvo ir ta aplinkybė, kad lenkakalbiai darbininkai gana gausiai dalyvavo LSDP veikloje⁵⁰. LSDP bendradarbiavimas su žydų socialistinėmis partijomis, pirmiausia – Bundu, taip pat turėjo stiprinti lietuvių socialdemokratų įsitikinimą, kad etninės / tautinės problemos netaps kliūtimi suformuojant Lietuvos teritoriją⁵¹.

Lietuvių liberalai, pirmiausia – kairysis Lietuvių (Lietuvos) demokratų partijos sparnas, panašiai kaip ir socialdemokratai, nepasikliovė tik savo jėgomis ir bandė kooperuotis su kitomis imperiniam režimui opozicinėmis tautinėmis grupėmis. Nuo 1913 m. nepriklausomos valstybės sukūrimo galimybė pradedama sieti su pasauliniu karu, tikintis, kad karui pasibaigus didžiosios Europos valstybės pasistengs sukurti tarp Vokietijos ir Rusijos nepriklausomas valstybes⁵². Tačiau bandymai susitarti su kitoms tautoms atstovaujančiais demokratais nebuvo sėkmingi: lietuvių keliami etnografinės Lietuvos su Vilniumi idėja susidurdavo su autonomijos buvusiose LDK žemėse koncepcija, kurią rėmė lenkų, baltarusių veikėjai⁵³.

Ne ką mažiau sudėtinga buvo lietuvių dešiniųjų, nuosekliausiai gynusių etnolingvistinį modernios Lietuvos sukūrimo modelį, padėtis. Sutelkę dėmesį į etnokultūrinės vertybes jie neišvengiamai pagrindiniu savo priešu pavertė lenkus. Turėdami aršų priešą kovoje dėl įtakos Vilniuje ir Vilniaus gubernijoje, lietuviai ieškojo sąjungininkų ir tam vaidmeniui XX a. pradžios tautinių grupių konsteliacijoje tiko žydai. Rinkimuose į Rusijos dūmas Kauno gubernijoje lietuviai nuolat sudarydavo rinkiminį bloką su žydais, vadovaudamiesi „mažesnio blogio“ principu. Pradžią šiai tradicijai davė išradingos vieno pagrindinių lietuvių dešiniųjų lyderių Jono Basanavičiaus manipuliacijos rinkimų į I Dūmą metu 1906 m. Ta pragmatinė sąjunga, ypač tarp lietuvių dešiniųjų politikų ir žydų atstovų, nebuvo paremta gilesniu politinių programų sutapimu, tai buvo daugiau politinės konjunktūros padiktuotas veiksmas⁵⁴. Lietuvių politikai puikiai žinojo, kad jokia politinė

⁴⁹ A. Lietuvis [M o r a v s k i s], Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m. m., *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 199–200.

⁵⁰ C.L.S.D.P.K., Lietuvių Social-Demokratų Partijos Konferencija, *Darbininkų balsas*, 1903, Nr. 1, p. 9; Šis-tas apie Lenkų Socialistų Partiją, ten pat, 1905, Nr. 6, p. 177.

⁵¹ 1906 m. prie LSDP prisijungusioje „PPS Lietuvoje“ organizacijoje buvo ir žydų frakcija: E. V i d m a n t a s, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917*, Vilnius, 1979, p. 63.

⁵² L. V-kas [K. G r i n i u s], Apie šalies neprigulmybę, *Varpas*, 1914, Nr. 3, p. 100.

⁵³ R. M i k n y s, Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai, *LAIS*, t. 3, p. 173–198.

⁵⁴ D. S t a l i ū n a s, Collaboration of Lithuanians and Jews during the Elections to the First and the Second Dumas, *A Pragmatic Alliance: Jewish–Lithuanian Political Cooperation at the Beginning of the 20th Century*, ed. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, Budapest/New York, 2011, pp. 45–75.

grupė „žydų gatvėje“ nėra suinteresuota teritorine Lietuvos autonomija ar nepriklausomos valstybės sukūrimu. Tad Vilniuje, kaip ir kituose miestuose, tarp kitataučių lietuvių dešinieji neturėjo nuoširdžių etnografinės Lietuvos idėjos adeptų.

Paversti miestus, o pirmiausia – Vilnių lietuviškais etnolingvistine prasme buvo labai miglota perspektyva. Tiesa, tam tikrų vilčių galėjo teikti lietuvių žiniasklaidoje akylai sektas kitų panašios socialinės struktūros tautų, pavyzdžiui, estų bei latvių, sėkmingas įsitvirtinimas Pabaltijo gubernijų miestuose⁵⁵. Lietuvių politikai ir šiaip platesni visuomenės sluoksniai galėjo tikėtis, kad panaikinus Žydų sėslumo zoną, dalis žydų išsikels iš Lietuvos⁵⁶. Tokios viltys net ir nebuvo slepamos: „Leidus žydams gyventi ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Rusijoje, daugybė žydų išsikraustys iš Lietuvos, ir tada jų pas mus pasimažins.“⁵⁷ Tačiau panašu, kad lietuvių politikai šia prasme nebuvo dideli optimistai, bent jau galvodami apie netolimą ateitį. Štai A. Smetona, įrodinėdamas, kad Vilnius turi būti Lietuvos (lietuvių) centras, pateikia argumentus dėl Panevėžio netinkamumo tokiam vaidmeniui. Šį miestą pavertus krašto centru esą jis netaptų lietuviškas, nes lietuviai dar silpni ekonomine prasme ir neturi pakankamai išsilavinusių žmonių, tad čia dominuotų lenkai ir žydai, kitaip tariant, „Panevėžio centro fizionomija būtų tokia pat, kaip dabar Vilniaus ar Kauno“⁵⁸. Ta pati logika turėjusi galioti ir Vilniaus atveju, t. y. tokiu būdu A. Smetona faktiškai pripažįsta, kad lietuviai kol kas yra nepajėgūs pakeisti ir Vilniaus „fizionomijos“. Todėl dešiniųjų lietuvių politinių srovių politinėje vizijoje labiau nei kitose lietuvių tautinio judėjimo srovėse reikšėsi poreikis rasti sąjungininkų už Lietuvos ribų.

Abstrakčiau svarstant tikėtasi, kad europinio konflikto metu atsikūrusi Lenkija nebus stipri, nes to esą nenorės kitos regiono šalys⁵⁹. Nors tas tiesiai ir nebuvo pasakyta, tačiau galima numanyti, kad lietuvių veikėjai turėjo viltį, jog tos didžiosios Europos valstybės neleisiančios Lenkijai skriausti Lietuvos. Visgi XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tokie galimi pokariniai Europos pertvarkymo variantai svarstyti retai. Ši tema tapo aktuali tik prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą. Maždaug iki 1913 m. lietuvių politikai turėjo vadovautis esamomis politinėmis realijomis. Pirmiausia lietuvių dešinieji ir liberalai ieškojo sąjungininkų rusų liberalų stovykloje, konkrečiai – Rusijos konstitucinių demokratų (kadetų) gretose.

⁵⁵ A. S m e t o n a, Mums svarbu Lietuvos miestai, *Viltis*, 1913, Nr. 126.

⁵⁶ Tokio žingsnio nemaža lietuvių visuomenės dalis tikėjosi iš valdžios: Pilyps [K. Ž a l y s], Su kuo reikia tartis rinkimų laike, *Lietuvos ūkininkas*, 1907, Nr. 3, p. 35. Taip pat žr.: Kroniai, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 109; A. S k e t e r i s, Sodiečių sandora, ten pat, Nr. 266; Joniškis, ten pat, Nr. 286; A–s [P. V i š i n s k i s], Naujos caro „malonės“, *Ūkininkas*, 1905, Nr. 10, p. 272; За неделю, *Восход*, 1905, № 16, стр. 25. Lietuvių valstiečių reikalavimai, 1905 m. liepos 10 d., *LVI*A, f. 378, PS, 1905 m., b. 13, l. 116.

⁵⁷ Paaiškinimas, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 112.

⁵⁸ A. S m e t o n a, Kur Lietuvos centras?, *Viltis*, 1910, Nr. 139.

⁵⁹ Terremont [G. L a n d s b e r g i s], Pro domo sua, *Varpas*, 1893, Nr. 7, p. 107–108.

Būta netgi lietuvių politikų, kaip antai Petras Leonas, kurie įstojo į kadetų partiją. Ypač daug vilčių į šios partijos paramą etnografinės Lietuvos autonomijos projektui lietuvių veikėjai puoselėjo 1905 m. revoliucijos laikotarpiu. 1906 m. Sankt Peterburge netgi įvyko dešiniųjų lietuvių veikėjų J. Basanavičiaus, A. Dubinsko ir Augustino Voldemaro susitikimas su kadetų partijos lyderiais. Pastarieji buvo suinteresuoti kuo platesniu savo partijos palaikymu visoje imperijoje, todėl dalijo lietuviams pažadus, kurie buvo labai abstraktūs. Lietuvių veikėjai buvo patikinti, kad kadetų partija „prijaučia lietuvių reikalavimams ir sutinkanti seime paremti įvedimą t u o j a u s mūsų krašte plačiausios savivaldos“⁶⁰. Kaip matome, net žodinių pažadų lygyje kadetai buvo linkę kalbėti apie savivaldą, o ne autonomiją. Tačiau iš tiesų kadetai nė neketino remti tautinių teritorinių vienetų kūrimosi imperijos pakraščiuose⁶¹. Be to, jų pagrindiniai rėmėjai Lietuvoje buvo žydai bei lenkai⁶², kuriems etnografinės Lietuvos autonomijos idėja, kaip jau minėta, buvo nepriimtina. Ši aplinkybė taip pat turėjo neskatinti kadetų lyderių remti lietuvių reikalavimus. Tai gana greitai suprato ir lietuvių dešinieji. 1909 m. J. Basanavičius jau atvirai svarstė, kad rusų dešinėsios partijos yra palankesnės lietuviams nei „lenkų draugai“ kadetai⁶³. Nesulaukė Lietuvos atstovai paramos iš kadetų savo autonominiams projektams ir prasidėjęs Pirmajam pasauliniam karui⁶⁴.

Minėti J. Basanavičiaus pastebėjimai apie galimą rusų dešiniųjų partijų prielankumą lietuvių politiniams siekiams nebuvo vienadienis „lietuvių tautos patriarcho“ pasvarstymas. Lietuvių dešinieji politikai gana nuosekliai bandė įtikinti imperijos valdžią, kad prieš pagrindinį Rusijos priešą imperijos vakariniuose pakraščiuose galima kovoti ir paremiant lietuvius, t. y. vykdant politiką „skaldyk ir valdyk“. Iš esmės tokios intencijos vedamas J. Basanavičius publikavo antilenkiškus straipsnius 1883 m. laikraščyje „Новое время“, 1884 m. lietuviai, konkrečiai – J. Šliūpas, Varšuvos generalgubernatoriui įteikė raštą su lietuvių reikalavimais⁶⁵. 1911 m. J. Basanavičius, A. Smetona ir M. Davainis-Silvestraitis vedė derybas su rusų dešiniaisiais dėl bendro antilenkiško fronto⁶⁶ ir t. t. Iš tiesų imperijos

⁶⁰ D-ras J. Basanavičius, A. Dubinskas, A. Voldemaras, Lietuvos autonomija ir Rusų konstitutiškai demokratiškoji partija, *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 13.

⁶¹ K. Grinius atsiminimuose rašo, kad kaip tik dėl to, kad kadetai neparėmė Lietuvos autonomijos reikalavimo, iš šios partijos išstojo P. Leonas: K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. II, Chicago, 1962, p. 64, 163. Manytume, kad Egidijaus Motiekos teiginys, esą „kadetai pripažino Lietuvos teises į autonomiją“ (E. Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius, 1996 (*LAIS*, t. 11), p. 228), yra koreguotinas.

⁶² D. Staliūnas, Collaboration of Lithuanians and Jews, p. 45.

⁶³ Iks. [J. Basanavičius], Dar apie Suvalkų gubernijos atskyrimą, *Viltis*, 1909, Nr. 99.

⁶⁴ R. Miknys, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*, p. 164.

⁶⁵ J. Bkp [Jurgis Šaulys], J. Šliupo pasiuntinystė Varšuvoje, *Varpas*, 1904, Nr. 3, p. 42–45.

⁶⁶ M. Davainio-Silvestraičio 1911 m. vasario 5 d. laiškas J. Basanavičiui, *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius*, f. 1, b. 1843, l. 1; R. Miknys, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*, Vilnius, 1995 (*LAIS*, t. 10), p. 150–151.

biurokratai dažnai pasvarstydavo apie lietuvių parėmimo prieš lenkus naudingumą, taip pat apie visų etninių lietuvių apjungimą viename teritoriniame-administraciniame viename, tačiau XX a. pradžioje visi svarstymai taip ir liko kalbomis. Imperijos politinis elitas aiškiai suvokė, kuo imperijos vientisumui gresia etniškumo teritorializavimas: „vyriausybė, dirbtinai kurdamą ypatingus etnografinius vienetus ir grupuodama administracinius centrus pagal tautiškumą, tik pabrėžtų valstybiniu lygiu atskirų tautybių egzistavimą ir prieštarautų caro priesakams, kuriais saugomi valstybiniai Rusijos interesai“⁶⁷.

* * *

Taigi lietuvių nacionalizmas būtent Vilnių skelbė etnografinės Lietuvos sostine, nes taip buvo deklaruojamas ryšys su istorine Lietuva (LDK); čia buvo svarbiausias religinis krašto centras; čia buvo ir oficialus Šiaurės Vakarų krašto centras, todėl būtent šiame mieste buvo sukaupta daugiausia resursų; tik įsitvirtinus Vilniuje buvo galima daryti įtaką Vilniaus gubernijos lietuviams.

Šio politinio tikslo įgyvendinimas susidūrė su keliomis kliūtimis: lietuviams labai nepalankia etnodemografinė situacija šiame mieste ir jo apylinkėse bei kitataučių nepriartimu etnografinės Lietuvos politinei autonomijai, o potencialiai ir nepriklausomai valstybei, į kurios sudėtį įeitų ir Vilnius. Nepaisant šių problemų, dauguma lietuvių nacionalizmo lyderių nuosekliai rėmė šią idėją.

Lietuvių socialdemokratams lingvistiniai ir kiti panašūs etnokultūriniai skirtumai nebuvo labai svarbi vertybė, todėl, jų požiūriu, problemų įjungiant Vilnių į modernią Lietuvą neturėjo kilti. Kitos lietuvių politinės jėgos bandė ieškoti sąjungininkų tarp opozicinių Romanovų imperijai judėjimų, tačiau tos paieškos nedavė rezultatų. Dalis lietuvių veikėjų, pirmiausia – dešinieji, tikėjosi imperinės valdžios paramos, tačiau ši nebuvo pasirengusi pritarti etniškumo teritorializavimui, taigi ir etnografinės Lietuvos autonomijai.

Vadinasi, jau XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo aišku, kad lietuvių nacionalizmo siekis įsitvirtinti etnografinės Lietuvos su Vilniumi teritorijoje vargu ar gali būti įgyvendintas. Kaip žinia, po Pirmojo pasaulinio karo taip ir atsitiko – Vilnius su apylinkėmis atsidūrė Lenkijos, o ne Lietuvos ribose.

⁶⁷ 1899 m. sausio 4 d. Varšuvos generalgubernatoriaus visiškai slaptas raštas vidaus reikalų ministrui I. L. Goremykinui, *Rusijos valstybinis istorijos archyvas*, f. 1284, op. 185, 1898 m., b. 55, l. 8.

LITHUANIAN NATIONALISM AND THE QUESTION OF THE PROSPECTIVE CAPITAL (END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Summary

DARIUS STALIŪNAS

In this article, I try to reveal the reasons for this choice of Vilnius as a capital of modern Lithuania in late imperial period, and then identify the problems that Lithuanian nationalists faced in seeking to implement this goal. Then the problem of how the leaders of the Lithuanian National Movement hoped to implement this goal will be analyzed. This article argues that Lithuanian nationalism proclaimed Vilnius to be the capital of ethnographic Lithuania because in this way ties with historic Lithuania (the Grand Duchy of Lithuania) were declared; it was the most important religious centre; it was also the official centre of the Northwest Region, so the greatest resources were accumulated in the city; only after an entrenchment in Vilnius would it be possible to influence the Lithuanians of the Vilnius province. The implementation of this political objective ran up against several obstacles: the very unfavourable ethno-demographic situation of Lithuanians in the city and its area, and the disapproval among foreigners of the political autonomy (or even an independent nation-state) of ethnographic Lithuania, which would also include Vilnius. Despite these problems, most Lithuanian nationalist leaders consistently supported the idea. For the Lithuanian Social Democrats, linguistic and other similar ethno-cultural differences were not a very important factor; therefore, from their point of view, no problems should arise in inserting Vilnius into modern Lithuania. Other political forces tried to find allies among the movements that opposed the Russian Empire, but their searches did not produce results. Some of the Lithuanian leaders, firstly from the right, hoped for the support of the Imperial government, but it was not ready to agree to the territorialisation of ethnicity, and thus to the autonomy of ethnographic Lithuania. Hence, already in the late 19th and early 20th century, it could be seen clearly that the aspiration of Lithuanian nationalism to become established in ethnographic Lithuania with the Vilnius area could hardly be implemented.

Gauta 2013 m. gegužės mėn.

Darius Staliūnas. Humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas. Knygos „Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863“ (Amsterdam/New York, 2007) autorius. Tyrinėjimų temos: Rusijos politika Lietuvoje ir Baltarusijoje XIX a., etniniai konfliktai, istorinė savimonė.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius.

El. paštas: staliunas@istorija.lt